

Péntek János

Az összetételi tagok helycseréje mint kontaktusjelenség

A szókincs történetével foglalkozó hagyományos nyelvészet és a kontaktológia egyaránt számon tartja szerkezetek, összetételek egyik nyelvből a másikba való átvételét. A magyarba különösen a latinból és a németből kerültek át nagy számban ilyen kölcsönzések. A Termini ht-listája is bőven tartalmaz ilyeneket (kalkok, hibridkalkok Lanstyák elemzésében). A tükörszavak, tükörfelvezetések mind ilyen indirekt átvételek. Azt – bizonyára éppen a dolog természetessége miatt – senki nem tartja említésre méltónak, hogy a nyelvek eltérő szerkezetek miatt némely nyelvpárokban helyet cserél a szerkezet két tagja, az elő- és az utótag.

Előadásom tulajdonképpen témája olyan összetételek bemutatása a moldvai magyarból, amelyekben a két tag helyet cserél vagy váltakozik. Ez nyilván amiatt van így, mert a románban – a magyarral ellentétben – az alaptag az összetétel (szerkezet) bal oldalán áll. Ez szorososan összefügg a kétnyelvű beszélő természetes, lazább mozgásával a kétnyelvűség csatornájában, miután első nyelvi kompetenciája, nyelvérzéke már kevésbé köti.

A köznyelvben is vannak olyan összetétel-párok, amelyekben ugyanazok az összetételi tagok váltakoznak: *özönvíz* – *vízözön*, *kutyakölyök* – *kölyökkutya*, *lépesmész*–*mézeslép* (az ÉKsz. ez utóbbiakat külön írja) stb. Tágabb értelemben ezek szinonimák, használatuknak mégis eltérő (lehet) a szemantikai, pragmatikai háttere, az utótag hierarchikusan mindig az előtag fölé emelkedik, a fogalmi rendszerben pedig mindig ez a meghatározó. Nyelvjárási szinten is vannak ilyenek, a kétnyelvűségtől függetlenül is.

Az olyan kétnyelvűségben, mint a moldvai magyaroké, ez a váltakozás már eleve a román minta hatását, ill. a román mintához való igazodást jelzi. Ezzel együtt jár a szerkezet lazulása, a román analitikus szerkesztés hatására.

Ennek a „baloldalosodásnak” több altípusa van: 1. a moldvaiban a köznyelvi alakhoz viszonyítva fordított a két elem sorrendje: *NÁDKÉVE* – *kévenád*, *VIRÁGCSONKOR* – *kötelékvirág*, *LÁNYUNOKA* – *unokaleány*, 2. magában a helyi dialektusban fordul elő mindkét alak: *szördisznó* – *disznószőr* ’sündisznó’; *szádokfavirág* – *virágsszádok* ’hársfavirág’; *bihalyfiú* – *fiúbihaly* ’bivalyborjú’; *kakascsurke*, *-pislen* – *csürkekakas*, *pujkakakas*; *vérszipó* – *szipóvér*, 3. az elő- vagy az utótag közvetlen kölcsönzéseként maga is román szó: *DESZKAPALLÓ* – *puntye dósza*, *disznócsorda* – *hírgilye disznó*, *lapátherléc* – *herléclapát* ’lapát’, *kapusztílp* – *szílpkapu* ’kapufélfa’; egészükben ezek hibridkölcsönzések.

Mindez nyilván hozzátartozik ahhoz az általánosabb, gyakrabban és általánosabban megnyilvánuló jelenségcsoporthoz, hogy a külső nyelvi hatás szinte elsőként a mondatbeli kapcsolódásokat, a szórendet, a „felszín” érinti. Az összetételek „lazulása” már inkább a kontaktusjelenségek legmélyebb részéhez tartozik. Mindenképpen annak a következménye és jele, hogy a beszélő saját kétnyelvűségében már alig érzékeli a két nyelv határát, nagyon szélessé, szinte parttalanná válik számára a két nyelv közös csatornája.